

[0187]

“IT NUT FAN ‘E BYCHT”

De âldfryske geastlike skriften hawwe oan distiid ta sa goed net har gerak krige as de rjochtsteksten, dy't ús machtich yn tal fan ús foarfaers oerlevere waerden. Wylst skiedkundigen, juristen en taellju nou al sa'n twahûndert jier lang de boarnen fan ús midsieusk rjocht mei hieltyd greatere krektens útjown en útlein hawwe, is der earst yn ús tiid mear omtinken oan 'e stichtlike stikken yn 'e âldfryske hânskriften jown. Nei't F. Buitenrust Hetteema ¹⁾ yn 1921 op 'e wichtigens fan 'e stúdzje fan Aldfryslâns geastlike literatuer wiisd hie, hat de skriuwer fan dit artikel yn 1950²⁾ en 1955 ³⁾ de op dat mêd bikende en nijûntdutsen teksten bisprutsen. By it lêste literaire skift meije wy nea net út 'e eagen litte, dat it trochstrings neffens frjemd mal biarbeide is. Oars as it ynlânske rjocht binne ntl. de geastlike stikken suver allegearre om utens wei kommen. De foarbylden dêrfan wiene skreaun yn 'e tael, dy't yn 'e midsieuske tsjerke en wittenskip rounom foar master opsloech, to sizzen yn it Latyn. It sil nou klearrichheit ha, dat wy alle war dwaen moatte, om it Latynske foarbyld út to sykjen, as wy oer in âldfrysk geastlik stik gear wolle. De forliking fan in âldfryske biwurking mei de grountekst is ornaris út mear as ien reden nijsgjirrich. Hâlde wy de boarne en de werjefte dêrfan yn it Aldfrysk njonken inoar, dan docht dat folletiid's rju fortuten, foar de taelkunde sawol as foar de skriftekennisse en de skiednis. Dy wei lâns is it bygelyks mûglik en romje de tûkelteammen op, dêr't wy yn 'e âldfryske oerlevering mei tangele sitte.

Lit ús de útkomsten fan it ûndersyk datoangeande hjir earst efkes gearfetsje.

a) De *Fyftjin tekens foar de oardielsdei* yn it earste Riustringske hânskrift bihannelje in wiidforspraet motyf, de *Quindecim signa ante iudicium*, dêr't op it stuit wol 57 farianten fan bikend binne. Yn dy binearjende útbylding fan 'e ûndergong fan 'e wrâld waerden bibelske foarstellingen en foarsizzingen út it apokrive *Fjirde boek Ezra* gearfrissele. De âldfryske lêzing stiet tichtst by dy fan Beda Venerabilis († 735), dy't foar 't earst elts fan 'e fyftjin tekens mei in aparte dei forboun hat ⁴⁾.

b) Fan de *Skepping fan 'e minske út acht dielen*, optekene yn it foarste Iemsgoaër hânskrift, bistiet allyksa in moai greate rige biwurkingen yn alderhanne talen. De triedden, dy't de âldfryske útrinder mei de oare biskriuwingen forbine, rinne oant fier bûten ús heitelân. Fan West-Europa útgeande komme wy earst by it apokalyptyske *Twadde boek Henoch* tolânne, lyk as ik yn “Trijeresom” sjen litten haw. Wy kinne lykwols noch fierder tobek, hwant Reitzenstein en Schaeder helje yn har *Studien zum antiken Synkretismus aus Iran und Griechenland* bisibbe Persyske en Yndyske teksten oan ⁵⁾. It neamde wurk wurde wy út gewaer, dat it in oerâlde foarstelling fan it minskdom is om de mikrokos-

1) F. Buitenrust Hetteema, Over Oud-Friese letterkunde, Tijdschr. voor Taal en Letteren 1921.

2) W.J. Buma, Geestelijke literatuur in Oud-Friesland, yn: Trijeresom, Grins-Djakarta 1950.

3) W.J. Buma, De sawn fruchten fan 'e misse, yn : De Vrije Fries, jg. 42 (1955), s. 31-36.

4) Sjoch „Trijeresom”, s. 9-18.

5) R. Reitzenstein-H.H. Schaeder, Studien zum antiken Synkretismus aus Iran und Griechenland, Leipzig-Berlin 1926, s. 104-153.

mos (de lytse wrâld, de minske) út de makrokosmos (de greate wrâld, it hielal) ûntstean to litten. It is dus it tinkbyld, dat Adam, de oerminske, yn syn wêzen de makrokosmos spegelet.

c) De beide Hunsingoaër hânskriften H₁ en H₂ hawwe in âldfryske stik biwarre, dat oer *De fiif kaeijen fan 'e wiisheit* giet. Dy *Quinque claves sapientiae* komme ek foar yn de *Facetus*, in yn 'e midsieuwen tige bikend learboekje foar de jongerein, fierders yn 'e *Notulae grammaticales* fan magister Cesar (13de ieu) en yn 'e wurken fan Beda Venerabilis (8ste ieu). Hja moatte in lange foarskiednis hawn hawwe, om't it boek *Jesus Sirach* foar in part gelikense tinzen bifettet. Efter de wiisheitskaeijen stiket gâns in stik tradysje, mei't Joadske spreuken en midsieuske moralisaesjes dêryn gearraend binne ¹⁾.

d) De skriuwer fan it Autentia-riocht hat ûnderskate stikken mei in stichtlike ynhâld oan 'e ein fan syn samling forarbeide. Ien dêrfan, nûmer 99, dat him oankundiget as *De sawn dingen dy't God hatet*, fine wy yn syn hiele hear en fear werom yn it Alde Testamint. De boarne wie it *Liber proverbiorum* (de Spreuken fan Salomo), haedstik 6 : 16-19, sa't fuortynienen dúdlik wurdt, as men dy tekst dêrnjonken leit ²⁾.

e) In oar part fan 'e Autentica-griemank, de *Sawn fruchten fan 'e misse* (nû. 96), hinget gear mei gâns in rige Latynske redaksjes, dy't fan tige bilang binne foar it forstean fan 'e âldfryske oersetting. In flater yn 'e oerlevering fan 'e lêste koe mei help fan 'e oarspronklike tekst oanwiisd en forbettere wurde, lyk as ik yn in artikel yn *De Vrije Fries* fan 1955 útinoarset haw. Sokke listen fan *fructus missae, virtutes missae* of *utilitates missae* binne net earder as de 13de ieu opmakke, it tal 'deugden' of 'fruchten' wikselte yn 'e ûnderskate optekeningen tusken 6, 7, 10 en 12. De ynhâld waard linkendewei materialistysker, mei't de lju yn 'e 14de en 15de ieu, sa't it liket, mear op 'e ierdske as op 'e himelske seine fan it sakramint bigien wiene. Erasmus hat de oerdreaune en ûnwiere biskriuwingen fan 'e 'effekten' al lekke, wylst Luther en de oare herfoarmers der omraken de spot mei slein hawwe. Har krytyk joech dy soarte fan skriften de deaslach ³⁾.

Nei oanlieding fan in nije fynst soe ik nou dat stik út it Autentica-riocht op 't aljemint bringe wolle, dêr't *It nut fan 'e bycht* yn biskreaun wurdt. Neffens it hânskrift Unia set it yn mei de wurden: *That bichte is een heil ther sele*, dêr't de tekst fan Aysma allinne mar yn 'e stavering fan forskilt. Sa't niis al sein waard, stiet it der fan to tinken, dat soksoarte stikken oersettingen út it Latyn binne. Bringe wy nou de oanrin yn dy tael oer, dan kinne wy foar it oarspronklike skraech in oare ynset as *poenitentia salus animae (est)* forwachtsje. Nei gâns gesneup yn 'e *Patrologia latina* fan J.-P. Migne ⁴⁾ die it bliken, dat dy bigjinwurden wierliken krekt-en-gelyk foarkomme yn *De varietate librorum sive de amore caelistis patriæ*, dat alearen foar in wurk fan Haimo fan Halberstadt hâlden waard. De fraech, hwa't neffens letter ûndersyk dêr de skriuwer

1) W.J. Buma, yn: Trijeresom, s. 29-34.

2) Trijeresom, s. 28.

3) W.J. Buma, *De sawn fruchten fan 'e misse*, yn: *De Vrije Fries*, jg. 42 (1955), s. 31-36.

4) J.-P. Migne, *Patrologia cursus completus, series latina*, dl. CXVIII, Parisiis 1880, kol. 926.

fan wêze moat, sille wy aenst fierder op yngean. Alle eigenskippen fan 'e bycht, dy't de âldfryske biwurking opneamt, steane ek kreas byinoar yn 'e oanhelle Latynske forhanneling (Migne, dl. CXVIII, kol. 926). Foar in goed oersjoch printsjje wy hjirûnder de oerienkommende einen fan 'e Unia-tekst en de nij-ûntdutsen boarne nêstinoar ôf:

hs. Unia (15de ieu).

That bichte is een heil ther sele,
and is en deel thira lastere and ene
winstere thera dughede, and wrdri-
werstre thera dioula, and steert tha
helle, and epnat op tha porta this
paradijs.

Haimo (9de ieu).

O pœnitentia, salus animæ, res-
tauratio virtutum, dissipatio viti-
orum, expugnatrix dæmoniorum,
obstrusio inferorum, porta cœlorum,
via justorum, refectio beatorum!

Hwat jin forlykjende wei alderearst opfalt, is, dat de grountekst op dit plak yn 'e foarm fan in opteine útrop getten waerd: „O bycht, heil fan 'e siele, fornijing fan deugden, forneatiging fan ûndeugden, oerwinster fan duvels, ôfsluting fan 'e hel, poarte fan 'e himel, wei fan 'e rjochtfeardegen, forkwikking fan 'e loksilligen!"

Twad merke wy op, dat de folchoarder yn it Aldfrysk op ien plak oars is as yn it Latyn. Foar it gemak fan 'e lêzer sette wy de gelikense eintsjes jitris sà foarinoar oer:

salus animæ
restauratio virtutum
dissipatio vitiorum
expugnatrix dæmoniorum
obstrusio inferorum
porta cœlorum

een heil ther sele
ene winstere thera dughede
en deel thira lastere
wrdriwerstre thera dioula
steert tha helle
epnat op tha porta this paradijs

Hoe wichtich oft it origineel foar it forstean fan 'e oersetting is, komt binammen út yn it tsjokprinte *en deel thira lastere*, dêr't de útjower fan it Autentica-riocht (s. 215) dúdlikernôch mei oanklaud siet. Dy wurden jowe *dissipatio vitiorum* (forneatiging fan ûndeugden) fan it foarbyld wer en steane net foar *salus animæ* (heil fan 'e siele), mar foar *restauratio virtutum* (fornijing fan deugden) oer. Dat hâldt dus ek yn, dat *deel* hjir gjin 'oardiel' of 'bislissing' is, mar as wjergera fan *dissipatio* oars neat as 'forneatiging' bitsjutte kin. Wy hawwe dêr sadwaende itselde *dêl*, dat as twadde lid yn *dâddêl* 'deaslach' foarkomt (= ags. *dêadgedâl*, mnl. *dootdeel*, mnd. *dôtdêl*) en fierders bisibbe is oan âs. *gi-dêl*, mhd. *ge-teil*.

Trêd wurde wy troch forliking wiis, dat de Fryske biwurker de lêste Latynske wurden *via justorum* (wei fan 'e rjochtfeardegen) en *refectio beatorum* (forkwikking fan 'e loksilligen) weilitten hat. Oan e oare kant heakket de oersetter der eat oan ta, dat net by Haimo foun wurdt. De lêzingen fan 'e hânskriften Unia en Aysma ûntrinne inoar op dat stik fier. It is klear, dat dy fan Unia dêr bidoarn is en mei help fan Aysma sà oanfolle wurde moat:

Unia.

also als thi menscha ne mei naut
wrnia tha longhe (lê: tonghe) [*also ne
mei en menscha naut wrnia tha*]
wernesse ther send.

Aysma.

Also als di menscha mej nat vornya
zine vaderlike spreke. also en mej en
menscha nat vornya da wernesse der
sonden.

Yn *Trijeresom* waerd yndertiden al útlein, hwat de ein fan Aut. 101 winliken sizze wol. Om mar koart to kriemen komt it hjirop del: „Lyk as de minske net fannijs syn (memme)tael foarmje kin, sa kin er ek net fannijs in biskerming tsjin de sûnde(n) foarmje". Oars sein, hjir is praet fan it learstik fan 'e erfsûnde, dat de âldfryske biwurker koart en bounich ûnder wurden brocht hat. Oft dy taheakke fan himsels is of út in oare boarne oernommen waerd, kinne wy op dit stuit net útmeitsje.

Ta bislút wolle wy noch efkes op Haimo fan Halberstadt weromkomme, dy't de wittenskiplju by âlds foar de skriuwer fan *De varietate librorum sive de amore cælestis patriæ* oanseagen. Dy Benediktiner mûnts út it kleaster Fulda wie krekt lyk as Hrabanus Maurus in learfeint fan Alcuin. Hy waerd yn 840 biskop fan Halberstadt, wenne de tsjerkefoggearringen fan Mainz yn 847 en 852 by en is yn 853 forstoarn. Hjoeddeiske ûndersikers ¹⁾ op it mêd fan 'e tsjerkeskiednis ornearje, dat it *Liber de amore cælestis patriæ*, dêr't wy de boppesteande Latynske lêzing fan it stik oer de bycht út helle hawwe, net oan him, mar oan in oare Haimo taskreaun wurde moat en fóár 812 ûntstien is.

Hoe't it ek wêze mei, wy witte foar ús doel genôch, as wy fêststelle, dat de boarne fan Autentica-riocht 101 socht wurde moat yn it wurk fan in Haimo, dat út 'e 9de ieu datearret. Nou mei it fansels bistean, dat de gearstaller fan 'e Autentica net rjochtstreeks út it neamde wurk fan Haimo oerset hat, mar útgien is fan in lettere folksaerdige Latynske biwurking dêrfan. Al soe sa'n tuskenrime nochris ûntdutsen wurde, dy soe ús dochs nei alle tinken net in bulte mear leare kinne, binammen net, nou't it slimste plak, *en deel thira lastere*, troch de grountekst alhiel forklearre is.

W.J. Buma.

1) Sjoch b.g. Lexikon für Theologie und Kirche, dl. IV, Freiburg 1960, kol. 1325.